

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUNREN

Budapest, 2023

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támogatásával jelent meg.

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

gróf

Teleki József

J. Teleki József

Az Akadémia megalapítója

Teleki József neve a Magyar Tudományos Akadémia története szempontjából több vonatkozásban is jelentőséggel bír: az ő személyéhez kapcsolódik az intézmény első elnöksége, az Akadémia könyvtárának megalapítása a közel harmincezer kötetből álló családi könyvtárának felajánlásával, továbbá jelentős összegekkel járult hozzá a Tudós Társaság megalapításához és működéséhez. Külön adományozott összeget a könyvtárnoki állásra, az éremtár gyarapítására, valamint a könyveiből befolyó jövedelmet is a Társaságnak ajánlotta, és mindemellett a tudósok között is helyet kapott.

De nemcsak a tudomány művelőjeként és mecénásaként jeleskedett, hanem arisztokrata ifjúként a hivatali pályára lépve különböző tisztségeket is betöltött a központi kormányzerveknél. Jogi tanulmányait követően Pest vármegye

Pest, 1790. október 24.

Pest, 1855. február 15.

1830. november 17. –
1855. február 15. †

I/1. Barabás Miklós:
Teleki József
1836

aljegyzőjének nevezték ki, majd a Helytartótanács hivatalnok, a Királyi Tábla bírója, később az Udvari Kancellária előadó tanácsosa lett. Időközben csanádi, majd szabolcsi főispánnak tették meg. Hivatalnoki karrierjének csúcsát az erdélyi kormányzóvá történő kinevezése jelentette 1842-ben, tisztségét 1848. május 30-ig viselte. Részt vett továbbá a református egyház világi irányításában is: 1818-tól a pesti egyházmegye algondnoka, 1824-től a Tisza melléki Egyházkerület és a Sárospataki Főiskola főgondnoka lett.¹

AZ ERDÉLYI ARISZTOKRATA CSALÁD HAGYOMÁNYAI

Teleki József egy olyan erdélyi arisztokrata család leszármazottja volt, amelyben a tudomány pártolása, a művelődés és a könyvgyűjtés évszázados hagyományokra tekintett vissza. Az erre vonatkozó adatok egészen Teleki Mihály (1634–1690) kancellárságáig nyúlnak vissza, valamint Teleki József felmenői között tudhatta Teleki Sámuel (1739–1822), a Teleki Téka alapítóját is. Unokatestvére, Teleki Domokos (1810–1876) geryeszegi kastélyában hozott létre egy több mint ötezer kötetből és folyóiratból álló gyűjteményt.²

Édesapja, Teleki László (1764–1821) apjától, Teleki Józseftől (1738–1796) terjedelmes, több mint háromezer kötetből álló gyűjteményt örökölt testvérével együtt, s ők maguk is jelentős mértékben gyarapították az állományt, nemegyszer teljes könyvgyűjtemények megvásárlásával. Teleki László pedig a tudomány iránt leginkább fogékony utódjára, Józsefre hagyta a gyűjteményt.³

De nemcsak a könyvgyűjtés vonatkozásában voltak erősek a családi hagyományok, hanem a tudományos életben való aktív részvétel sem állt távol a Teleki család tagjaitól. Teleki József nagyapjának első nyomtatott tanulmánya 1760-ban látott napvilágot, amit továbbiak is követtek francia, latin és magyar nyelven, emellett verseket is írt, noha nagy részük nem jelent meg nyomtatásban.⁴ Édesapja nyelvészként volt ismert a tudomány világában, 1806-ban publikálta az első jelentősebb művét, amelyben a magyar

nyelv előmozdításáról értekezett.⁵ Egy későbbi írásában pedig egy tudós társaság megszervezésének szükségességét fejtegette.⁶

A TUDÓS: NYELVÉSZ ÉS TÖRTÉNÉSZ

Teleki József tudományos pályájának elején nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott. Már fiatalon bekapcsolódott a nyelvújítási vitába is: egyik első nagy művében a nyelvújítás módszertanáról írt. Erről szóló munkáját névtelenül nyújtotta be 1816-ban a Marczibányi István-féle alapítvány jutalomkérdéseire. Az elnyert díjat – apja példáját követve – más jutalomkérdések kiírására ajánlotta fel. Ezt és a másik jutalmazott pályaművét 1821-ben két kötetben meg is jelentették.

A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és szólások módok által című munkájában Teleki a nyelv egészét tette vizsgálat tárgyává, tanulmányozta a nyelvújítás elméleti hátterét, valamint összefoglalta a nyelvújítás eredményeit. Kifejtette véleményét a nyelvújítási vitákról, amelyeket kettős, előremutató következtetéssel kommentált: véleménye szerint az érvek tudományos egyeztetését és ezáltal az egyezséget csak egy tudós társaság keretein belül lehetne megteremteni – egy tökéletes szótár birtokában.

Teleki egy másik pályamunkát is készített, szintén a Marczibányi Intézet kiírására: *Egy tökéletes magyar szótár elrendelése, készítése módja* című munkája a későbbi akadémiai szótár előmunkálatának tekinthető. Mintaként szolgált számára a külföldön ekkorra már megjelent szótárak, de különösen Johann Christoph Adelung (1732–1806) Lipcsében kiadott szótárát tekintette követendő példának. Ezek alapján munkájában két kérdést fejtett ki részletesen: egyfelől milyen a tökéletes szótár, másfelől azt, hogyan lehet megalkotni. Ebben a munkában ismét említésre kerül egy létrehozandó tudós társaság, amely azon tudósok köréből szervezendő, akik részt vesznek a szótár megalkotásában.

Teleki elképzelése a Tudós Társaság megalakulásával realizálódott, és már 1831-ben döntést hoztak a *Nagy magyar*

szó-könyv elkészítéséről, amelynek terve 1834-ben jelent meg nyomtatásban is. Az előkészítő munkák során azonban világossá vált, hogy Teleki tervét az eredeti elképzelések szerint nem lehet kivitelezni, ezért némiképp átdolgozta tervezetét és szűkítette a szótár tartalmát. Egy kisebb értelmező szótár kidolgozására 1844-ben Czuczor Gergelyt és Fogarasi Jánost kérték fel, akik 1861-re készültek el a kézirattal. A *magyar nyelv szótára* 1862 és 1874 között látott napvilágot hat kötetben. Az Akadémiának, amely fő célkitűzésének a magyar nyelv művelését és ápolását tekintette, fontos szerepe volt abban is, hogy egységes magyar szaknyelvet alakítson ki az egyes szakterületeken, például a bányászat és a kohászat területén is. Így többek között felkérték az erdélyi bányatiszteket, hogy gyűjtsék össze a szakszavakat és kifejezéseket, amelyekből egy német–magyar szótárat szerkesztenek. Ezzel a feladattal Debreczeni Mártont, az erdélyi bányák és kohók igazgatóját bízták meg.⁷ Maga Teleki is nyomon követte a készülő szótárak munkálatait, az egyik első zsebszótár gyűjtése idején írta Toldy Ferencnek, a Tudós Társaság titkáranak: „A zsebszókönyvet olly nevezetes tárgynak látom, hogy annak velem közlését a nyomtatás előtt előre kikérem.”⁸

De nemcsak nyelvészeti kérdések foglalkoztatták, hanem a történelem, ezen belül is leginkább Magyarország története. Az első nagyobb történelmi témájú esszéjében jogi kérdésekkel foglalkozott: *Spártának Polgári alkotmányáról és Törvényéről*. Ezt 1821-ben publikálta a *Tudományos Gyűjteményben*. Ezt követően már csak a magyar történelem egy-egy eseményével foglalkozott: *Eger várának 1552-es ostroma* című dolgozata 1822-ben jelent meg, a következő évben pedig I. Lajos nápolyi hadjáratairól értekezett, mindkét esszéje az *Aurórában* látott napvilágot.

1825-ben kezdett komolyan foglalkozni a Hunyadiak korszakával (1438–1490). Teleki anyagi áldozatot és fáradságot nem sajnálva nagyon sok forrást halmozott fel, amelyből egy többkötetes munkát tervezett kiadni. Ebben nemcsak az ország esemény- és politikatörténetét kívánta bemutatni, hanem társadalom- és művelődéstörténetét is. A hivatali elfoglaltságai miatt azonban lassan haladt a kötetek készítésével: 1837-ben Toldynak írt levelében sza-

badkozott, hogy még nem tud kéziratot leadni próbanyomatra, mert több körülmény is gátolta a munkában.⁹ Így csak 1850-ben kezdte el a kötetek kézíratait rendezni, átdolgozni, a 10. kötetből 1851 ősziére készült el pár ívvel próbanyomtatás végett. A tipográfiához instrukciókat is adott: az oklevelek, ezek magyar kivonatai és a jegyzetek betűnagysága térjen el egymástól. A kötetek kiadása végül 1852-ben kezdődött meg a *Hunyadiak kora Magyarországon* címmel. Teleki a kézirat rendezése mellett azzal is foglalkozott, hogy milyen kötéssel (bőr, félbőr vagy vászon) és címlappal adják ki a köteteket, valamint ellenőrizte a ki nyomtatott íveket is.¹⁰ A szerző életében öt kötet jelent meg: az első négy, illetve a tizedik kötet, amely az okleveleket tartalmazta. Az 5. és 11–12. köteteket nyomtatásra előkészítették, a többiről pedig végrendeletében rendelkezett. A kéziratok további sorsát és megjelentetését a család Szabó Károlyra, Teleki titkárára bízta. A kiadás az oklevéltárral, a 11. kötetrel folytatódott 1855-ben, majd 1856-ban az 5. kötet, 1857-ben a szintén forrásokat tartalmazó 12. kötet jelent meg. A hiányzó kötetek kidolgozása a Történelmi Bizottságra maradt, de a mai napig sem zárult le teljesen, hiszen a sorozatból hiányzik a 15. századi Magyarországot bemutató térképgyűjtemény.

Teleki témaválasztását azzal indokolta, hogy a Hunyadiak időszaka Magyarország egyik legérdekesebb és legfényesebb korszaka, ennek ellenére mégsem foglalkoztak vele addig kellő alaposítással. Ő maga nem családtörténeti munka megírását vette tervbe, amit mutat egyrészt a kötet címe és felépítése is. Teleki arról az időszakról kívánt szólni, amelyben a Hunyadiak éltek, valamint nemcsak az események láncolatát tervezte megírni, hanem az ország társadalmi és földrajzi helyzetét is. Ezt mutatja, hogy az események elbeszélését nem Hunyadi János bemutatásával indította, hanem a Zsigmond halála utáni helyzet ismertetésével és Albert uralkodásával, illetve a történetet 1490-ben, Mátyás halálával lezárta, és nem foglalkozott Corvin János tevékenységével.

Teleki nem a már ismert adatokat és összefüggéseket akarta megismételni, hanem új források feltárásával és azok kutatásba való bevonásával dolgozta ki kéziratát.

Az újabb kútfőkhöz való hozzáférést pedig választott pályája is lehetővé tette, hiszen hivatalnokként nagyobb bejárása volt az állami intézményekbe, levéltárakba.¹¹ Teleki munkatársa, Toldy Ferenc a művet a magyar történetírás egyik legjelentősebb teljesítményei közé sorolta annak forráshasználata és módszertana miatt, ami napjainkban is megállja a helyét.

Teleki mind nyelvészként, mind történészként magyar nyelven értekezett, ami a hazai tudományos élet fellendítése szempontjából nem volt érdektelen. Történetíróként igyekezett korának korszerűbb módszereit felhasználni kutatómunkája során. Nagy művének utolsó forrásközlő kötetei éppen azt a célt szolgálták, hogy az általa leírt összefüggések mindenki számára, aki kézbe veszi a köteteket, visszakereshetők legyenek. Az oklevelekhez készült magyar nyelvű tartalmi kivonatok is ezt tették lehetővé. Az általa ki nem dolgozott középső kötetek, amelyekben az ország 15. századi statisztikájával kívánt foglalkozni, a 19. század végén létrejövő történeti földrajz tudományterület alapjait előlegezték meg.

A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG ELSŐ ELÖLÜLŐ ELNÖKE

Az, hogy Teleki József lett a Magyar Tudós Társaság első elnöke, nem volt véletlen. Az addigi tudományos pályafutása, valamint az alakuló társaság körüli munkákban való aktív részvétele mind hozzájárulhatott kinevezéséhez. Az sem elhanyagolható szempont, hogy édesapja, Teleki László révén nemcsak a korszak jeles tudósaival sikerült jó kapcsolatot kialakítania, hanem magával József főherceggel, a nádorral is, aki a társaság pártfogója lett.

Teleki tulajdonképpen az elejétől kezdve jelen volt a Társaság életében: Széchenyi 1825. november 3-i felajánlása után négy hónappal, 1826. március 17-én az országgyűlésen felolvasott levelében Teleki József gondoskodott a létesítendő tudós társaságban folyó tudományos munka szellemi háttéréről: felajánlotta ugyanis családja három generáción át gyarapodó, terjedelmes könyvtárát „a neve-

zett társaságnak és a haza összes polgárainak használatára”.¹² A köteteket már nagyapja idején két nagy állományba rendezték, a magyar és magyar vonatkozású művek csoportjába, valamint az ennél nagyobb, a külföldi köteteket tartalmazó egységbe. Apja pedig annak a szellemében folytatta a könyvtár gyarapítását, hogy az majdan egy tudós akadémia hasznára váljon, tehát Teleki József felajánlása nem előzmények nélkül történt. Ő elsősorban érdeklődésének megfelelő történeti munkákkal bővítette a családi gyűjteményt. A könyvtár sokéves várakozás után 1844-ben került az első helyére, a Társaság új székhelyére, a Trattner–Károlyi-házba. Azonban a köteteknek csupán a kétharmada fért el itt a többi könyvtől elkülönítve. 1863-ban, miután végleges helyére, az Akadémia palotájába került, már nem különgyűjteményként kezelték, illetve ekkor egészült ki az állomány maradék részével, valamint a további ötezer kötettel, amelyet Teleki végrendeletében hagyott a könyvtárra. Egy ilyen könyvtár – tartalmát és időkorét tekintve – nélkülözhetetlen volt a kutatásokhoz. A gyűjtemény a 15. századtól kezdve tartalmazott köteteket a különböző tudományágakban, egy-egy példánya pedig ma már múkincsnek számít.¹³

Az országgyűlési beszédekben elhangzott felajánlások és egy tudós társaság megalapítására vonatkozó kívánság törvényben is manifesztálódott. Az 1827. évi XI. törvény értelmében a nádor egy bizottságot rendelt ki a Társaság intézményének és rendszabályainak kidolgozására, továbbá a küldöttség elnökének Teleki Józsefet nevezte ki. Mellette további 4 alapító tag és 22 személy vett részt a munkában. A bizottság 1828. március 15. és április 17. között ülésezett Pesten. A szabályok kidolgozásánál Teleki nemcsak elnökölt, hanem javaslatokat is tett, amelyeket rendszerint el is fogadtak. A küldöttség első ülésén tisztázták a Társaság működésének célját, amit ekkor Teleki a magyar nyelv kiművelésében és ápolásában, valamint a tudományok művelésében fogalmazott meg. Az ő javaslatára döntöttek a rendes fizetéses tagok számáról, valamint azon rendes tagokéről is, akik addig nem kaptak fizetést, amíg nem volt biztosított annak anyagi fedezete. A pénzügyi kérdésekben is, mint a legjobb magyar könyvnek járó ju-

talom vagy jutalomtételek, illetve egyéb gyakorlati feladatok költségei, az ő szava érvényesült. A kidolgozott rendszabályt az április 17-i ülésen véglegesítették. Ezt Teleki átadta a nádornak, aki majd csak augusztus közepén terjesztette az uralkodó elé. Az alapszabályok és az igazgatótanács tagságának megerősítése 1830. júliusban történt meg, majd ezt követően az igazgatótanács decemberben véglegesítette az alapszabályok szövegét, amelyre az uralkodói jóváhagyás 1831. márciusban érkezett meg.¹⁴

Telekinek mint első elnöknek jutott az a feladat, hogy egy új intézményt indítson útjára. Ehhez a kidolgozott rendszabályok biztosították a keretet, de tartalommal neki kellett megtöltenie az igazgatótanáccsal és a tagokkal egyetértésben. Teleki a Társaság fő célkitűzését, a nyelv-művelést közös célnak tekintette, ezért a tagság egységességre törekedett. Így az egyes osztályok eleinte nem különültek el egymástól és közös gyűléseket tartottak. A tudományos munka ösztönzésére külföldi mintára pályázatokat írtak ki: 1831-ben filozófiatörténeti témában, a következő évtől azonban bővült a tudományterületek köre. Teleki történészként és elnökként is sokat tett a hazai történetírás fellendítéséért: pártfogásába vett fiatal kutatókat (Gévay Antal, Jászay Pál), valamint különféle történeti témák kidolgozására is pályázatokat írt ki. Az 1835. évi pályázat témája például a Mohács előtti műipar és kereskedelem állapota volt, a díjnyertes pályaművet pedig a fiatal Horváth Mihály nyújtotta be.

Teleki ezenfelül szorgalmazta a külföldi akadémiákkal való együttműködést. A magyar tudósok külföldi akadémiai tagságának ekkor már kialakult hagyománya volt, ő maga például a Bajor Akadémia, a Dán Régiségtudományi Társaság, majd 1847-től a Bécsi Császári Akadémia tagja volt. Ennek mintájára a Tudós Társaságba is választottak külföldi tagokat, főként olyan tudósokat, akik magyarországi témákkal foglalkoztak, illetve kutatói életpályájukkal ösztönzően hathattak a magyar tudósokra.

Teleki továbbá lehetőséget biztosított a kutatóknak, hogy munkáik nyilvánosságra kerüljenek. Egyrészt 1833-ban többedmagával útjára indította a *Tudománytár* című folyóiratot, az ülések alkalmával felolvasásokat tartottak,

valamint nagyobb művek kiadását is vállalta. Az utóbbit nehezítette, hogy ekkor nem volt saját nyomdája a Társaságnak, továbbá az anyagi problémák és a cenzúra is lassíthatta egy-egy könyv megjelenését. Teleki a könyvkiadásokhoz és a *Tudománytár*hoz kapcsolódó feladatokat maga felügyelte. Toldy Ferentől rendszeresen tájékoztatást kapott arról, hogy melyik papírfajtára nyomtatva mennyibe kerülne egy-egy kötet, vagy a nyomda mennyiért vállalná a nyomtatást. Maga pedig instrukciókat adott arra nézve, hogy milyen feltételek mellett, melyik változatot válasszák ki, hogyan fognak a nyomdának fizetni egy-egy megjelentetni kívánt kötet után, amelyeknek a majdani árát is ő szabta meg. A felesleges költségek elkerülése végett azt is pontosan meghatározta, hogy milyen új könyveket lehet megvásárolni. Eszerint csak a Magyarországon megjelenteket, rögtön a megjelenés után pedig azokat, amelyeknek „belső becsük” van, és nem várható, hogy ajándékba kapják, illetve ha nem került többre, mint öt pengő. A vásárlásra engedélyt ő vagy Széchenyi István, a másodelnök adott.

A tudománypolitikai kérdések mellett elnökként azonban az intézmény helyzetével, nehézségeivel is foglalkoznia kellett, amelyek már elég korán felütötték a fejüket. Az anyagi nehézségek mellett további gondot jelentett, hogy hiányzott az intézményi keret és a célkitűzések közötti összhang, továbbá a tagok kiválasztása sem teljes mértékben tudásalapú volt, hiszen sokkal többet nyomott a latba, ha valaki „buzgó hazafi” volt. Először 1833-ban állt elő Széchenyi egy reformjavaslattal, de Teleki szükségtelennek tartotta egy éppen csak létrehozott és működését megkezdett intézményt megreformálni, valamint attól is tartott, hogy az udvar esetleg akadályozná működésében a Társaságot. A módosító javaslatok elsősorban a célkitűzéseket és a tagságot érintették, és végül az uralkodó elé terjesztették őket, aki azonban nem hagyta jóvá az alapszabályok megváltoztatását. A Társaság körében ugyan Széchenyi nézetei voltak népszerűek, de végül Teleki elképzelése valósult meg, és nem nyúltak az alapokhoz. A problémák azonban továbbra is fennálltak, így az 1840-es évek elején újra foglalkoztak velük részletesebben. Vallas Antal matematikus és a Tudós

Társaság tagja felolvasásaiban fogalmazta meg azokat az elmentmondásokat, amelyek gátolták a Társaságot a hatékony működésben, továbbá azt is, hogy nyelvművelő társaság helyett a tudományok akadémiájává kellene alakítani az intézményt. Maga Teleki ekkor már elérkezettnek látta az időt a reformokra, de csak abban az esetben, ha a régi szerkezet változatlan marad. A reformok sorsa ekkor is az ő elképzelései szerint alakult, és csak olyan újításokat foganatosítottak, amelyek az alapszabályokat nem érintették, de korszerűbbé tették az intézményt. Így például hat osztály önállósodott, minden osztályban a legidősebb tag lett az elnök, és a tagoknak két évente kellett tudományos értekezést benyújtani. Egy kérdésben ekkor sem értett egyet az első és a másodelnök: a Társaság célkitűzésében. Széchenyi ugyanis még az 1840-es években is nyelvművelő társaságként tekintett az akadémiára, és a nemzetiségi konfliktusoktól tartva nem kívánta, hogy a magyar nyelv terjesztésébe is bekapcsolódjon. Teleki szerint azonban ez csak az egyik feladat a tudományok művelése mellett: „Hogy társaságunknak kettős fő célja van: először a magyar nyelv mívelése, kiképzése, másodsor a Tudományok terjesztése, gyarapítása és főként nemzetesítése a magyar nyelv segítségével.”¹⁵ A reformokkal egyre közelebb kerültek azon cél felé, amely egy tudásalapú és korszerűen működő társaságot kívánt, de az anyagi gondokat nem tudták leküzdeni. Az időközben megszűnt *Tudománytár* helyére lépő *Akadémiai Értesítő* megjelenése csúszott, akadozott a könyvkiadás, és a soron következő országgyűlésen a Társaság beterjesztett tízéves tervét sem tárgyalták. A forradalom kitörése és a szabadságharc időszaka sem az előrelépés ideje volt, a tagok egy csoportja ugyan nemzeti akadémiát akart létrehozni új alapszabályok kidolgozásával, de a terv kudarcba fulladt. Az alapszabályok módosítása ugyanis a közgyűlés hatáskörébe tartozott, amelynek összehívását Teleki először halogatta, majd 1848. októberben anyagi okokra hivatkozva határozatlan időre halasztotta – megpecsételve ezzel egy új alapokra helyezett intézmény sorsát.¹⁶

Teleki ebben az időszakban már sokat betegeskedett, és többnyire sziráki birtokán tartózkodott. Ezen viszonytagságos időkben sem feledkezett meg a fő célkitűzésekről,

ezért már 1850 januárjában körlevélben szólította fel a tagokat, hogy folytassák tudományos kutatásaikat, munkájukat. Ez azonban nehezen volt kivitelezhető, tekintve hogy a tagok jó része vagy börtönben ült, vagy menekülni, bujkálni kényszerült. Így Czuczor Gergely is, akit 1848 decemberében megjelent *Riadó* című költeménye miatt hatévi várfogságra ítélték, és ez a helyzet a szótár készítését is nagyban gátolta. A büntetés enyhítése végett Teleki először Windischgrätz herceghez fordult, akinek kifejtette azt is, hogy Czuczor nélkül nem készülhet el a szótár. Ezért engedélyt kért számára, hogy a fogságban is folytathassa munkáját. Windischgrätz jóváhagyta Teleki kérését, Czuczort áthelyezték Budára, majd annak visszafoglalása után kiszabadult, de ősszel újra internálták, és Haynau Kufsteinbe akarta vitetni. Ezután Teleki a táborszernaghoz fordult, hogy a pesti börtönből helyezze át Czuczort kolostori fogságba, hogy tudjon dolgozni a szótáron. Ezúttal azonban nem ért célt, és csak 1851-ben sikerült kiszabadítani a költőt kufsteini fogságából. Annyit azonban sikerült elérnie, hogy ott is folytathatta munkáját, illetve könyveket is küldhettek neki.¹⁷

A Társaság életét tovább nehezítette, hogy az udvar nem tekintette országos intézetnek az Akadémiát, ezért az 1852-ben az egyletekről megjelent rendelet értelmében működési engedélyért kellett folyamodnia. Teleki azonban vonakodott ezt a lépést megtenni, mert úgy vélte, ez a rendelet az Akadémiára nem vonatkozik, mivel az egyrészt nem egylet, másrészt rendelkezik császári engedéllyel. Érvelését az udvar viszont nem fogadta el, német nyelven, három példányban kellett engedélyért folyamodnia. Teleki az egész eljárást aggódva nézte: féltette az Akadémia önállóságát és nemzeti jellegét.¹⁸ Ezért a Tudós Társaság elnökeként külön bizottságot állított föl, amelynek feladata volt egy új alapszabály-tervezet elkészítése. Ez csak annyiban volt új, hogy igazodni kívánt a fennálló körülményekhez, így a lényegi elemeket érintetlenül hagyta, a már megvalósult reformokat is beleértve. 1854 tavaszán terjesztették fel, de a jóváhagyás már csak jóval Teleki halála után, 1858 végén érkezett meg. Az intézmény addig egy kormánybiztos felügyelete alá került.¹⁹

Teleki 1855-ig, haláláig viselte a Tudós Társaság elnöki pozícióját, utóda Dessewffy Emil lett, akit a Társaság Teleki elnöklete alatt kidolgozott rendszabályainak megfelelően az igazgatótanács választott meg titkos szavazás útján. Toldy Ferenc tartott Teleki felett emlékbeszédet, amelyben részletesen ismertette Teleki életét, munkásságát és tudományos eredményeit:

„[...] ő ez academiának elnöke, sőt ennél is több, ő annak egyik alapítója, szerkesztője, életben s halálban jótevője és lelke volt, az intézet ügye neki szívügye, az intézet maga fogadott gyermeke; az ő élete s az académiáé egy”

– összegezte véleményét.²⁰ Toldy évek múltán is igyekezett Teleki emlékezetét életben tartani, Móra Ferenc egyik elbeszélésében egy 1875-ös akadémiai ülés eseményeit elevenítette fel, ahol Toldy indítványozta, hogy minden nagygyűlést a következőképpen kezdjenek el: „Áldott legyen a nagy elnök, gróf Teleki József emlékezete, most és mindörökkön!” Móra maga is elismerően nyilatkozott Teleki akadémiai elnökségéről.²¹ A nézetkülönbségek ellenére Széchenyi is elismerte Telekit mint első előlülőt. 1833-ban ugyanis Széchenyi javaslatának köszönhetően maradhatott Teleki elnöki tisztségben. Amikor Telekit kinevezték a kancelláriához tanácsosnak, le kellett volna mondania elnöki posztjá-

ról, Széchenyi azonban indítványozta, hogy változtassák meg az idevágó rendszabásokat, így Teleki maradhatott tisztében. Később, amikor Telekit Erdély kormányzójává nevezték ki, és le akart mondani az elnökségről, akkor annak hatására Széchenyi is a lemondást fontolgatta.²²

Teleki a Tudós Társaság elnökeként egyensúlyozó politikát folytatott. Konzervatív politikusként igyekezett, hogy a Társaság működése ne váltsa ki az udvar rosszallását, noha az kezdetől fogva gyanúval szemlélte az intézmény megalakulását és működését. Sőt, az 1840-es évek elején egyenesen forradalmi fészeknek titulálta az egyik titkosrendőri jelentés. Ugyanakkor Teleki mindent megtett annak érdekében, hogy a Társaságból korszerű tudományos intézmény váljon, de nem feltétlenül abban az ütemben, mint ahogyan azt más tagtársak szeretnék volna látni. Teleki tehát nem volt híve a radikális változásoknak, de nyitott volt az olyan reformjavaslatokra, amelyek az alapokat nem rendítették meg. A forradalom és szabadságharc idején nem vállalt olyan szerepet, ami miatt ne tarthatta volna meg elnöki tisztségét, így gondoskodhatott arról, hogy viszonylag hamar újrainduljon a tudományos munka, folytatódjanak a kutatások és a könyvkiadások, így saját művének kiadási munkálatai is.

Czinege Szilvia

JEGYZETEK

- 1 Toldy Ferenc: *Teleki József Gróf (IV.) életére és műveire vonatkozóak*. MTA KIK KRKGY Történelem 2r 11/a.
- 2 Szabó: A Teleki család, 43–56.
- 3 Szabó: Teleki gyűjtemény, 72–73.
- 4 F. Csanak: *Két korszak határán*, 56., 100.
- 5 Kollár: Tekintélyépítési stratégiák, 31.
- 6 Péntek: A nyelvújítás elfeledett tudós nyelvésze, 11.
- 7 Csúri: *Teleki József*, 11–26., 33–38.; Péntek: A nyelvújítás, 12–29.
- 8 Teleki József levele Toldy Ferencnek. Bécs, 1833. április 24. MTA KIK KRKGY M. Irod. Lev. 4r 100.
- 9 Teleki József levele Toldy Ferencnek. Bécs, 1837. június 28. MTA KIK KRKGY M. Irod. Lev. 4r 100.
- 10 Teleki József levelei Toldy Ferencnek. Szirák, 1851. október 29., Szirák, 1852. február 6., és Szirák, 1852. november 18. MTA KIK KRKGY M. Irod. Lev. 4r 100.
- 11 Toldy: Teleki József, 567–568.; Romsics: *Clio bővületében*, 82–83.
- 12 Sallai–Szabó: *Sincero promovendi*, 1.
- 13 Uo. 1–37.; Szabó: Teleki gyűjtemény, 68–114.
- 14 Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 5–53.; Körmendy–Mázi: „Önállás, nemzetiség...”, 225–231.
- 15 Teleki beszéde 1841. szeptember 5-én a Társaság 10. közgyűlésén. Idézi Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 17.
- 16 Teleki József és Toldy Ferenc levelezése. MTA KIK KRKGY M. Irod. Lev. 4r 100. és 149., Ms. 4757/260–264.; Pach (főszerk.): *Másfél évszázad*, 29–52., 87–89.; Romsics: *Clio bővületében*, 82–83.
- 17 Teleki József levele Windischgrätzhez 1849. február 3., Haynauhoz 1849. december 27. és Mária Dorottya főhercegnőhöz 1850. január 20. MTA KIK KRKGY M. Irod. Lev. 4r 149.; Náday–Sáfrán: *Történeti kutatások*, 31–35.
- 18 Teleki József levele Toldy Ferencnek. Szirák, 1853. november 25. MTA KIK KRKGY M. Irod. Lev. 4r 100.
- 19 Szentgyörgyi: *Célkitűzések*, 50–53.
- 20 Toldy: *Emlékbeszéd*, 24–25.
- 21 1875. március 19-i ülés. *AÉ* 9 (1875) 56–58.; Móra: A hála, 495–498.
- 22 Viszota (szerk.): *Gróf Széchenyi István naplói*, 4. kötet LVIII., 362., 5. kötet 551.